

Namenarten und ihre Erforschung Ein Lehrbuch für das Studium der Onomastik

Hrsg. ANDREA BRENDLER – SILVIO BRENDLER. Baar, Hamburg, 2004. 1024 lap

1. Ünnepi kötethez szokatlan formát választottak a „Namenarten und ihre Erforschung” (Névfajták és kutatásuk) című kötet szerkesztői, ANDREA BRENDLER és SILVIO BRENDLER, mivel a megszokott tanulmánygyűjtemény helyett egy tankönyvet állítottak össze mesterük, kollégájuk, Karlheinz Hengst 70. születésnapjára. Hiszen – VOLKMAR HELLFRITZSCH bevezetője szerint – éppen ez a forma illik leginkább az ünnepelet életművéhez, aki munkássága során mindvégig arra törekedett, hogy a kutatás és oktatás egységét megteremtse: a jó tudós szerepét abban látta és látja, hogy a kutatáson túl kinevelje a tudományos utánpótlást, illetve a szakembereken kívül a szélesebb érdeklődő közönséggel is megismertesse a névtani kutatás eredményeit.

A szlavista, litvanista, pedagógus és pszichológus végzettségű KARLHEINZ HENGST disszertációját az Érc-hegység és környékének földrajzi neveiről írta, és – néha kitérőkkel ugyan, de – munkássága során mindvégig hű maradt a névtanhoz. 1993-ban ő alapította újjá a lipcsei egyetemen a Németországban mindmáig egyetlen névtani professzúrát, amely 1999-es emeritálásáig az ő vezetése alatt működött.

2. Hatalmas munkára vállalkozott a két szerkesztő, hiszen a méretében is tekintélyes, 1024 lapos kötetnek 32 szerző különféle stílusú, tematikájú munkáját kellett egybefognia. Az egységesítés – ha tördelési szempontból nem is minden esetben – tematikusan mindenképpen sikerült. A tankönyv három fő részből áll. A névtan és e kutatási terület történetét bemutató bevezető után az első részben egy, a nevek lényegét ismertető tanulmány szerepel. A kilenc fejezetet felölelő második egység a névtan módszertani kérdéseivel foglalkozik: a nevek klasszifikációjától kezdve az etimológia, a forráskritika, a szövegnyelvészet, a pragmalingvisztika, a szociolingvisztika, a geolingvisztika, az onomatometria módszerén keresztül egészen az irodalmi onomasztika metódusáig. Huszonegy sajátosan névtani területet emel ki, szinte esettanulmányszerűen, a harmadik kötetegység: német, lengyel, cseh, szlovák, olasz, orosz szerzők mutatják be többek között a csillagászat, a földrajzi és vízrajzi egységek, a művészeti alkotások, a személyek, illetve a korszakok elnevezéseit. A kötetet glosszárrium, forrás- és irodalomjegyzék, valamint személy- és tárgymutató zárja.

Az egyik szerkesztő, SILVIO BRENDLER bevezetőjében a legfontosabb névtani kérdéseket tisztázza: alapvető információkat a névtan mint tudomány kezdeteiről, a *név* és *tulajdonnév* terminus különbségéről, a névfajtákról és az osztályozási módokról, a terminológiai kérdésekről. Az újságírásból ismert Lasswell-képlethez hasonló alapszabály jellemző a névtanra is: az öt kérdés (5W) megadja, hogy mi nem maradhat ki egy névtani elemzésből: „warum wer wem/wen/was wo wann (einen Namen gegeben hat, seinen Namen verweigert hat, umbenannt hat)”. Magyarul – megfelelő adaptációval – 5M-re fordíthatnánk ezt az alapszabályt: „miért, mi/ki minek/kinek/mit/kit, merre, mikor (adott nevet, tagadta meg a nevét, nevezett át)”. A *miért* az okra kérdez, a *mi/ki* és *minek/kinek/mit/kit* kérdések a névadóra, a névre és a denotátumra utalnak. A *merre (hol)* és *mikor* pedig azt jelzi, hogy a névtani szempontból releváns esemény lokalizálása és datálása is az elemzés lényeges eleme. A 2004-ben kiadott tankönyv explicit módon kifejtett célkitűzése, hogy – eltérően a korábban megjelent kézikönyvektől és bevezetésektől – a *hogyan* mellett a *miért*-re is rákérdezzen. A névtan történetében előre- és hátratekintő SILVIO BRENDLER szerint a tudományterület vizsgálati egységei közül mindvégig a személy- és helynevek (antropo- és toponimák) voltak leginkább hangsúlyosak (33–50).

A kötet újdonságát az a szemléletváltás jelenti, amelyet ERNST HANSACK regensburgi névkutató fogalmazott meg a bevezetőt követő első tanulmányban (51–68). Hogy a kötet teoretikus alapfeltevéseit jobban megismerhessük, érdemes ezzel az első fejezettel részletesebben foglalkoznunk. Míg korábban a névtan a nyelv és a nyelv által megjelenített világ viszonyát vizsgálta, minden egyes nyelvben külön-külön, és ebből kívánta az összes nyelvre érvényes közös nevezőt megtalálni, addig a kognitív fordulat nyomán e tudományág is egyre inkább a nyelv és az azt feldolgozó agy kapcsolatára koncentrált. Az így elért eredmények a szerzők várakozásai szerint minden nyelvre érvényes következtetésekhez juttatják el a kutatót. E módszertani különbségtételt a diszciplína elnevezése is jelzi: a névkutatás (Namenforschung) területén belül a névelmélet (Namenstheorie) kifejezetten a névvel mint jelenséggel foglalkozik, a(z összehasonlító) névtan (Namenkunde) pedig a természetes és mesterséges nyelvekben előforduló számtalan konkrét névvel.

A névtan, illetve a névelmélet legfőbb elméleti problémáját az jelentette, van-e a neveknek jelentése. Erre a korábbiakban három válasz született. A XIX. századi JOHN STUART MILL képviselte irány szerint a neveknek nincsen jelentésük. Ez az állítás a hagyományos filozófián alapul, amely értelmezésében a jelentés objektumosztályok tulajdonságainak ösz-

szessége. Vannak olyan jelek, amelyeknek van jelentésük és vannak olyanok, amelyeknek nincs jelentésük. Az individuumok egy elemből álló osztályt alkotnának, de ilyen osztály – az osztály definíciójából adódóan – nem létezhet. Az individuumok jellemzőit MILL nem tulajdonságoknak, hanem csupán az objektumokról való ismereteknek, tudásnak tartja. Ezért per definitionem jelentésük csak a közneveknek (Appellativum) van, a tulajdonneveknek nincsen. Ez a skolasztikus hagyományokon alapuló okoskodás mára, a további fejlemények ismeretében meghaladottnak tűnik. – A skála másik végén a dán OTTO JESPERSEN nézete áll, miszerint a nevek a jelentés maximumával rendelkeznek. Az ezt a véleményt képviselők szerint – a skolasztikus iskola felfogásával szemben – léteznek egy elemből álló osztályok, amelyek így jelentéssel is rendelkeznek. JESPERSEN a következőképpen cáfolta a skolasztikus jelentésértelmezést: a jelentésjegyekké, -komponensekké (Merkmal) felbontható jelentés és az ekképpen fel nem bontható tudás különbségtétele nem elfogadható, hiszen ha a nevekre vonatkozó tudást analizáljuk, kiderül, hogy ugyanúgy tulajdonságok halmazává bontható fel, akárcsak a köznevek jelentése. Sőt: jóval több szemantikai tulajdonságot találhatunk a tulajdonneveknél, mint a közneveknél, hiszen individuális jellemzők is hozzáadódnak az osztály tulajdonságaihoz. – E két extremitás között helyezkedik el az a kompromisszumos, különféle fokozatokat is felmutató irányzat, miszerint a (tulajdon)nevek szemantikailag redukáltak.

E diskurzusba hozott új szemléletmódot a kognitív nyelvtudomány névtani ága, amelynek egyik célja a nyelvi jelenségek magyarázata természettudományos felismerések alapján, elszakad a filozófiai alapoktól. A név e nézet szerint nem a jel és tárgy kapcsolata, hanem az agyban a tárgyról feldolgozott és tárolt információállomány, a név jelentése pedig az az adatsokaság, amelyet a név aktivál. E szerint a nyelvi eszközök szintjén nincs különbség az objektumosztályokat megnevező köznevek és az egyedi objektumokat jelölő (tulajdon)nevek között, hiszen mindkettő neur(on)ális aktivációs mintákat céloz meg, szemantikai jellemzőik között sem kvalitatív, hanem csupán kvantitatív a különbség. További különbség a tulajdonnevek és a köznevek között az, hogy egyelemű vagy többelemű osztályra vonatkoznak, márpedig e két osztály kizárja egymást. A névtan (Namenkunde) szempontjából e kettő között lehetnek átmenetek, hiszen gyakran előfordul, hogy köznevekből lesznek tulajdonnevek (és fordítva is lehetséges), a névelmélet (Namenstheorie) viszont egzakt módon megkülönbözteti e kettőt. Így – érvel ERNST HANSACK – belátható az is, hogy a névtant és a névelméletet is el kell különíteni egymástól. És hogy mi a teendő a többször előforduló, ugyanolyan alakú nevekkal? A fent ismertetett nézet szerint a homonímia jelensége magyarázza ezt, vagyis nem egy név vonatkozik sok tárgyra, hanem sok homonim név utal ugyanennyi különböző objektumra.

És vajon van-e a kognitív névtannak szüksége a nevek klasszifikációjára? A következő fejezet alkotója, SILVIO BRENDLER (69–92) a következő idézettel érvel a klasszifikáció fontossága mellett: „Az osztályalkotás az emberi agy elengedhetetlen tömörítő eljárása. Mindennek, amit feldolgoz az agyunk, végig kell járnia ezt a tömörítési utat. Hiszen technikailag lehetetlen, hogy információkat osztályhoz rendelés nélkül feldolgozzunk. Az információk osztályozása nélkül ezeket sem feldolgozni, sem tárolni nem lennénk képesek, mivel akkor végtelenek lennének.” (HANSACK 2000: 245, ford. V. Á.) BRENDLER hosszasan ismerteti az idézettel és az erre alapuló érveléssel legitimé tett osztályozás különféle lehetőségeit, ezek közül kötet szerkesztőként a névvel ellátott objektumok alapján történő osztályozást választotta (I. a kötet III. szerkezeti egységét).

3. A további tanulmányokból megtudhatjuk: Az etimológia és az értelmezés legfőbb különbsége a diakrón és a szinkrón aspektus elkülönítése (RUDOLF ŠRÁMEK, 93–106). A forráskritika nem öncélú tevékenység, hanem a filológiaiilag megalapozott névtudomány alapmódszere, különös tekintettel az írásos formában hiányosan rögzített nevek felkutatásához nyújtott különleges segítségére (FRIEDHELM DEBUS, 107–22).

DIETLIND KRÜGER (123–52) azt foglalta össze, hogy mivel járulhat hozzá a szövegnyelvészet a névtudományi kutatásokhoz. A nevek (nomina propria) fontos szerepet töltenek be a BEAUGRANDE- és DRESSLER-féle kritériumok – vagyis a szöveget szöveggé tevő feltételek, úgymint informativitás, szituációhoz kötöttség, intencionalitás, akceptabilitás, kohézió, koherencia és intertextualitás – megvalósításában, így szövegkonstruáló nyelvi elemeknek tekintendők. A nevek szövegfajták szövegalkotó elemeiként is előfordulhatnak, KRÜGER a következő szövegfajtákat vizsgálta: sírfelirat, pecsét, címer, keresztlevél, gyászír és gyászjelentés, újsághír. Szintén a szövegnyelvészetből, KALVERKÄMPER kutatásaiból származik a nevek szöveg- (kontextus-)érzékenységének felismerése ([Kon-]textsensitivität): miszerint a nevek nem rendelkeznek olyan inherens, természetes jellemzőkkel, amelyek névjellegüket jelzik, hanem a névminőség mindig a (szöveg)környezetükben lévő más jelektől és különféle szövegbeli determinánsoktól függ. (A kötet ünnepeltjének neve szemléletes példa erre: a *Hengst* németül jelenthet köznévként 'csödör'-t, de tulajdonnévként lehet személyhez kötődő vezeték- vagy ragadványnév, utcanév, folyónév...)

A szövegnyelvészet és a névtudomány kapcsolatánál kidolgozatlanabb területnek tűnik a kötetben a pragmalíngvisztika (VINCENT BLANÁR, 153–72), valamint a szociolíngvisztika (WOLFGANG DAHMEN és JOHANNES KRAMER, 173–85) hatása, módszereinek használata a nevek vizsgálatánál. BLANÁR a névtanban is használatos pragmalíngvisztikai módszerek közé sorolja a szóalkotásmódok és a morfémák elemzését, az osztályozást, a gyakoriságvizsgálatot, a komponenselemzést, a névföldrajzot és a névkronológiát. A még nevében is bizonytalan szocioonomasztika vagy névszociológia a nevek társadalmi közegbe ágyazott vizsgálatát célozza: a nevek utalhatnak egykori viselőjük társadalmi hovatartozására (rabszolganevek, nemesi nevek, polgárnevek) vagy vallására.

A nyelvi jelenségek földrajzi elhelyezkedését, elterjedését feltáró geolíngvisztika (WILFRIED SEIBICKE, 185–212) egyik területe a névföldrajz (vagy areálonomasztika), amely a tulajdonnevek diatopikus elterjedésével foglalkozik. Az ünnepeltnek szánt gesztus, hogy a számtalan névelterjedési térkép között megtalálható a Karlheinz Hengst vezetéknevét bemutató atlaszlap is.

Kevésbé evidens névtani terület, ezért különös érdeklődésre tarthat számot a PAUL VIDESOTT által bemutatott onomatometria (213–46). Ennek a geolíngvisztika elemeivel operáló módszernek egy teljes fejezetet szántak a szerkesztők. A numerikus taxonómia alapjaival, matematikai és statisztikai eljárásokkal dolgozó onomatometria nagyszámú mintából a közös jellemzőket emeli ki, így nem egyes jelenségek minőségi, hanem egy óriási adathalmaz mennyiségi elemzésére alkalmas. Haszna: különböző nyelvi tájegységeket az előforduló nevek alapján lehet elkülöníteni, illetve lehetővé teszi olyan területek névtudományi vizsgálatát is, ahol nyelvváltás történt. (A módszer kulcsszavakban: a vizsgált nevekből megfelelő eljárással mátrixokat hoz létre, amelyekből hasonlósági diagramokat készít, és ezeket térképeken helyezi el.)

Az irodalmi onomasztika (WILHELM F. H. NICOLAISEN, 247–57) iránti érdeklődés az irodalmi művekben előforduló beszélő nevek vizsgálatából indult. Ez a kifejezetten inter-

diszciplináris, mind a nyelvtudomány, mind az irodalomtudomány módszereit használó terület az irodalmi (fiktív) nevek jelentését és funkcióját kívánja feltárni. Célterületei elsődlegesen a fiktív személynevek, a fiktív helyek nevének beható vizsgálata, a reális és a fiktív objektumok irodalombeli megnevezésének, valamint a neveken keresztül létrejövő intertextualitás feldolgozása. Ez utóbbi területen belül különleges figyelmet érdemel az irodalmi nevek fordításának problémaköre.

4. Az egyes névfajták osztályozása hagyományosan a megnevezett objektum alapján történik. Így osztályozták a harmadik részben bemutatott névtípusokat a kötet szerkesztői is. A huszonegy terület feldolgozásában közös, hogy mindnek a célja a tudománytörténeti bevezetésen túl a követett módszerek, a felhasznált források és segédanyagok megismertetése az olvasóval. A bemutatott névfajták kiválasztása során arra törekedtek, hogy nem csupán a tudományos (névtani) érdeklődés centrumában elhelyezkedő, hanem periférikusnak tartott, sőt alig kutatott területekre is bevezessék a kötet használóit. A vizsgált névtani területek: égitestek neve (PAUL KUNITZSCH, 261–78); hegy- és hegységnevek (WOLF-ARMIN FRHR. VON REITZENSTEIN, 279–302); völgynevek (PETER ANREITER, 303–28); víznevek (JÜRGEN UDOLPH, 329–48); dűlőnevek (ERIKA WASER, 349–80); településnevek (ALBRECHT GREULE; 381–414); udvarnevek (MILAN HARVALÍK, 415–26); erődítménynevek (HANS WALTHER; 427–68); háznevek (ERIKA WEBER, 469–90); utca- és térnevek (HORST NAUMANN, 491–526); művészeti alkotások neve (ANDREA BRENDLER, 527–56); árunevek (ELKE RONNEBERGER-SIBOLD, 557–604); intézménynevek (NATALIA VLADIMIROVNA VASIL' EVA, 605–22); természeti események neve (ANDREA BRENDLER, SILVIO BRENDLER, 623–54); politikai események neve (EDGAR HOFFMANN, 655–70); keresztnevek (ROSA KOHLHEIM, VOLKER KOHLHEIM, 671–704); családnevek (WALTER WENZEL, 705–42); törzs- és népnevek (LUDWIG RÜBEKEIL, 743–72); állatnevek (STEFAN WARCHOL, 773–94); növénynevek (FRANCESCO IODICE, 795–834); korszakok elnevezései (DAMARIS NÜBLING, 835–56).

5. A kötet érdemi részét egy rövid, mindössze háromlappal zárja, amely a legfontosabb nyelvészeti, azon belül is névtani szakkifejezéseket, terminus technicusokat értelmezi. (Ha valóban tankönyvnek is szánta a kiadó ezt a művet, érdemes lett volna jóval több szót és kifejezést magyarázó, részletesebb jegyzéket a kötethez fűzni.)

Ami viszont mindenképpen figyelemre és elismerésre méltó, az az önmagában is helytálló, több mint 140 lappal irodalomjegyzék, amely a szerkesztők állítása szerint nem a téma széles körű bibliográfiája (bár méretéből adódóan e célra is megfelel), hanem „csupán” a hivatkozott források listája. A becslés alapján is legalább 3500 bibliográfiai egységet tartalmazó lista minden kutatónak, a névtan iránt mélyebben érdeklődőnek a hasznára válik. Sajnos nem tölthet el örömmel minket, hogy e bőséges listában mindössze négy magyar irodalmi hivatkozás található. A továbbmutató tájékozódást segíti, hogy szinte minden egyes fejezet végén tematikusan rendezett bibliográfia található (sajnálatos, hogy nem minden fejezetet zár le ilyen típusú irodalomjegyzék).

6. Öröndetes, hogy a könyv a nyelvtudomány új tendenciái iránt is fogékony, integrálja többek között a kognitív tudományok eredményeit a tanulmányokba. Átlátható, jól követhető szerkezete lehetővé teszi, hogy névtudomány vizsgálati területét könnyen áttekinthessük. Az alapos, alapelvekre és követhető (követendő) módszerekre elméletben kiterjedő első

és második részt a teóriát a gyakorlatban alkalmazó tanulmányokat felvonultató harmadik egység követi, így mutatva példát a tudományterülettel foglalkozni kívánó „utánpótlásnak”. Ez a felépítés is hozzájárul ahhoz, hogy a kiadványnak sikerül megvalósítania a Karlheinz Hengst által ideálként megnevezett kutatás és oktatás egységet.

A hamburgi Baar kiadónál megjelent kötet mind tartalmában, mind megjelenésében igényes. A tankönyvnek szánt jubileumi kötet ünnepi jellegét még inkább erősíti a fényes, nehéz műnyomópapírra nyomott, színes ábrákkal is kiegészített, átláthatóan tördelt szöveg. Terjedelme, nehezen kezelhető mérete, a (néhány esetben túlzott) részletessége és a didaktizáltság (pl. feladatok, kérdések, lényegkiemelések) hiánya miatt viszont szerencsésebbnek tartom a tankönyv (Lehrbuch) helyett a kézikönyv (Handbuch) elnevezést. Kézikönyvként – egy névtani kutatás kiindulópontjaként, a 2003-ig elért legfontosabb közép-európai névtani eredmények rögzítéseként – kiválóan megállja a helyét. Különösen az összefogott elrendezése, a végtelenül precíz, minden szempontra kiterjedő bibliográfiai lista teszi erre a célra alkalmassá.

VESZELSZKI ÁGNES